

To što sam i ovog leta otišao u Čehoslovačku, nije slučajno; kao da nije postojala mogućnost drukčijeg izbora. Probudila se u meni, valjda, želja za svestranijim upoznavanjem zemlje odakle su moji preci pre dva veka krenuli u ove, Donje krajeve. Da sam za tu, Gornju zemlju sentimentalno vezan, ne krijem. Čovek ne može da ostane ravnodušan kada daleko od prisnog mu ambijenta bačkih ravnica, negde u srcu srednje Slovačke, odjednom čuje kako ljudi govore dijalektom njegovog rodnog sela. Oseća da je pronašao nešto izgubljeno. I kada smo, učesnici bratislavskog seminara za strane slaviste, prošlog leta putovali skoro kroz celu Slovačku, imao sam utisak da i šume pokraj puta slovački dišu. Govorili su mi da takav osećaj ima svako pri prvoj poseti.

I stvarno, kada sam se ove godine spremao ponovo na bratislavski seminar, želja za upoznavanjem slovačkog kraja, slovačkog karpatskog pejzaža i eksterijera, bila je potisnuta u pozadinu: išao sam da nadoknam ono što sam i ne sluteći izgubio, išao sam u posetu Bratislavi i njenim knjižarama; u tražanje za slovačkim duhovnim prostorom. Ne krijem da mi je do skora slovačka kultura bila ne toliko nepoznata koliko nisam bio dovoljno razgledan u njoj, i čvrsto verujem da bez mojih prošlogodišnjih poznanstava — sa slovačkim književnicima ne bih imao sada ni te, kakve-takve, orijentacije. Ovogodišnji boravak bio bi produženje upoznavanja sa slovačkim kulturnim dostignućima i, možda, početak studiranja. Mogao je biti.

14. AVGUST

Posle napornog puta kroz mađarsku ravnicu, u deset uveče, prelazimo preko mosta kod Komarna. Pada kiša, mrkla noć. Gubimo iz vida smolastu tamnu traku Dunava, na slovačkom smo tlu. Među nastavnima koji zajedno sa mnom putuju na Seminar, neki prvi put dolaze u Čehoslovačku. Gleđaju u tamu, kao da traže nešto u njoj. Prijećam se svog prošlogodišnjeg uzbuđenja, čudim se što osećam samo umor. Da, dva puta ne možeš ući u istu reku... Ona draž neizvesnosti je izgubljena; sada znam koga moram potražiti u Bratislavi, znam šta očekujem.

Kada jednom mesec dana provedete u nekom gradu, pri ponovnom susretu imate utisak da vas taj grad čeka. Bratislava, kiša, noć. Prošlogodišnji prijatelj, student Filozofskog fakulteta koji pomaže strancima na Seminaru. Sutra počinje IV letnji seminar slovačkog jezika i kulture, *Studia academica slovacorum*.

15. AVGUST

Idemo stepenicama u zgradu Univerziteta, onim istim koje će šest dana kasnije postati neka vrsta narodnog svetilišta, na svečano otvaranje Seminara. U svečanoj sali sedi sto dvadeset ljudi iz sedamnaest zemalja. Na prvom seminaru bilo je svega 17 učesnika, na drugom 40, na prošlogodišnjem 70, a ove godine čak 120. Organizatori su srećni i pored raznih teškoća sa tako velikom grupom, srećni su što među naučnicima počinje da vlada interesovanje za slovački jezik i kulturu. Govore da su morali i da odbijaju prijave. Govornici — rektor, dekan Filozofskog, fakulteta, šef katedre slovačkog jezika — makar

mihailo harpanj

bratislavski dnevnik

i u aluzijama, dotiču se teme koja je poslednjih osam meseci zaokupirala ceo narod: preporod... Uveče, na prijemu u hotelu Carlton, jedan Švajcarac (!) upitaće rektora zašto još uvek stoji ruska zastava u svečanoj sali Univerziteta.

Razgledamo bratislavske ulice, posmatramo lica prolaznika: postoje li neke promene? Na samoj zgradi Univerziteta, koja se renovira, radnici su velikim belim slovima ispisali stih slovačkog pesnika romantičara Sama Halupke.

Pána mat je nepravost, a väčšia byť pánom.

(u slobodnom prevodu: Imati gospodara je nepravda, a još veća biti gospodar.) Taj stih ostaće i za 21. avgust, kao prva i najznačajnija parola. Tim stihom završice sutradan profesor svoje predavanje o savremenoj slovačkoj kulturi.

Uveče u hotelu Carlton tradicionalno predstavljanje: učesnici iz svake zemlje otpevaju svoju narodnu pesmu. Jugoslovena ima najviše — trideset pet. Pevamo četiri pesme: slovačku, srpsku, slovenačku, makedonsku, i završavamo predstavljanje sa „Druže Tito mi ti se kunemo...“ U kolo se hvataju i bratislavski asistenti. Imamo utisak da ne postoje razlike i razmimoilaženja, bar ne među ovim svetom.

16. AVGUST

Bratislava se strancu ne otvara odmah. U početku on hladno prelazi preko one mešavine stilova. Bratislavska renesansa, barok, a ponajviše secesija deluju nenametljivo, ne daju utisak raskoši. Raskoš je ostala u nedalekom Beču. Sve te, brojem nevelike, arhitektonske vrednosti Bratislave zbijene su u starom delu grada, koji se stalno povlači pred ofanzivom vremena, ostaje zbijen oko zamka. Eto, planiran je, po nedokučivoj urbanističkoj logici, i novi most preko Dunava naspram starog grada. Pristnost, a i vek, starih uskih ulica biće ozbiljno ugroženi saobraćajem. U pohode starom gradu idem sam. Hoću li ponovo naći harmonične i nesimetrične male trgovce? Trgovci u Bratislavi, oni u starom gradu, uvek su me iznenadivali: idem uskom ulicom a ona iznenadno stane, proširi se u trg. U trg sa renesansnom fontanom, ili u jednostavan, nesimetričan — petougao ni valjda — Trg franjevacu. Celu staru Bratislavu možete obići, proći njenim ulicama, za neceli sat — i takvih malih trgova harmonične nesimetrije srećete najmanje sedam-osam. Ne znam tačno šta daje toliku toplinu tim trgovima, većinom pustim, jer se život odavno povukao u niže, prostranije ulice. Kao da je na trgovima starog grada prisutno vreme, kao da se oseća dah istorije. A Bratislava, u bližjoj istoriji Pressburg, pa Požun — zavisno kad je koja dominacija bila jača —, uvek je imala svoj sopstveni istorijski kontinuitet. Taj grad, nikad po duhu sasvim nemački, nikad potpuno mađarski, a isturen tako na vetrometini vremena i istorije, uspevao je da ostane, da se nespretno iznazimo, bratislavski. Grad je postao i centar slovačke kulture. Znam i druge gradove, više slovačke, na primer Martin, gde je osnovana i radila Matica slovačka, ali sada taj grad kao kulturni centar izumire, tako da danas već u njemu opasno miriše provincija.

No, Bratislavu nisam zavoleo zato što je,

sticajem okolnosti, postala centar slovačke kulture. To je njena novija istorija. Bratislavu volim zbog one iskonske čvrstine koja je prisutna u njenoj atmosferi, i što ništa nije uspeo da je slomi.

17. AVGUST

Nekoliko kilometara od Bratislave nalaze se ruševine stare velikomoravske tvrđave Devin. Duž puta, pored Dunava, austrijsko-čehoslovačka granica, bodljikava žica... Trebalo bi je srušiti, govorili su građani. Sada tamo, osim bodljikave žice, evidentno je prisustvo još nečeg, još stravičnijeg simbola moći. Do šezdesete godine Devin i nije bio otvoren za turiste, a sada će možda ponovo početi era kada će sa njegovih vrhova, umesto očiju turista, Dunav posmatrati topovske cevi.

Devin, nekoliko šturih zidina, nije me impresionirao kao istorijski spomenik. Pre pogled s njega, s te najisturenije tačke Slovačke: nasuprot, preko još uskog i brzog Dunava, brežuljki Austrije; desno — plavičasta i nedogledna moravska ravnica; levo — u predvečernjim isparenjima, nevidljiva, Bratislava. A oko nje venac Karpata spustio se, oivičio je.

Svi govore da Bratislava nije još prava Slovačka, da do prave Slovačke treba još putovati, bar pedesetak kilometara u pravcu severoistoka. Moj prijatelj student uvek ponavlja da prava Slovačka — to je Martin (uostalom, on je iz Martina, u Bratislavu je došao da studira bibliotekarstvo, da bi se ponovo vratio u Martin, jer je tamo Biblioteka Matice slovačke, jer su tamo stari rukopisi, a i Velika i Mala Fatra još su lepše od čuvenih Tatri, naročito zimi itd., itd.) Bratislava je, međutim, grad mladih, to mora da prizna i moj drug iz Martina. Na ulici skoro da ne možete sresti čoveka srednjih godina: ili su to mladi, stotine mladića i devojaka stisne se u vašem pogledu, ili pak stari, stari Bratislavčani, koje je lako poznati i po govoru, po njihovom „bratislavskom dijalektu.”

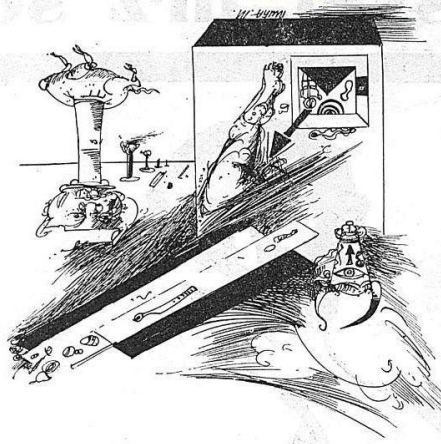
No Bratislava uveče prepuštena je mladima. Dovoljno je proći Šturovom ulicom, od Safarikovog trga do Trga slovačkog narodnog ustanka, ili pak Lenjingradskom uputiti se dole prema Narodnom pozorištu, i zaključiti: Bratislava je najlepší grad na svetu. I cela Slovačka živi u Bratislavi. Možete sresti brđane, visoke lepe momke, sa nečim izrazito slovačkim u figuri, oštrog, skoro sečenog profila, momke koje je slikao Bazovski. Ili Benka. Ili su pevali o njima pesnici: Botto, Sladkovič. Čovek prosto ne može da veruje da ti ljudi žive u gradu: oni su neraskidivi deo tatranskog, planinskog eksterijera. Pa i cela Slovačka, izuzev ravnica na jugu, to su planine koje rastu i završavaju se, na severu, kao velikim krovom, Visokim Tatrama. A između planina, doline. Devojka-Slovakinja, u mojoj predstavi, u rano jutro, žanje travu, da je majka ne bi klela, kao u onoj narodnoj pesmi. Kada sam prošle godine posetio Levoču, grad u istočnoj Slovačkoj, ispod Tatri, shvatio sam da su te lepe Slovačkinje-brđanke pozajmile svoja lica svetim Alžbetama i svetim Katarinama sa oltara u katedrali. Taj barokni vajar iz XVI veka, taj skoro anonimni Majster Pavol iz Levoče, još u toj tami istorije zapalio je na oltaru levočke katedrale luču slovačke lepote.

Bratislava uveče. Mladići i devojke. Svi još nisu tu, još je raspust.

18. AVGUST

Razmišljam da bi nedelju u tudini trebalo preskočiti, ili prespavati. Jer nedeljom vreme stane. Neko mrtvilo — predavanja nema, u redakcijama (normalno) nikoga, knjižare zatvorene. Svi bratislavski prijatelji su sigurno napustili grad — sve to u čoveku ubija volju da uopšte izađe iz sobe. Stanujem u studentskom domu, soba mi je dvostrana: između zgrada vidi se nepravilan kvadrat nedalekog Dunava.

Rešavam, da napišem pismo, i da čitam knjigu koju sam poneo od kuće jer štampa me ne interesuje. Mislim: i tako se već dogodilo što je trebalo da se dogodi. Da li... Spasava me prijatelj, student iz Martina.

Već sam peti dan u Bratislavi, a još nismo čestito ni razgovarali. Nema vremena, mora da vodi seminariste na poštu, u knjižare, papirnice, ili, naprosto, da konverzira s njima jer su oni „došli da nauče slovački.”

Tema za razgovor od prošle godine nakupilo se dosta. Napominjem mu kako su oni, studenti, govorili prošlog leta: ovako dalje ne ide, nešto se mora desiti. Sećam se da su to govorili i profesori, i pisci... I, stvarno, nešto se desilo.

Pominjemo prošlogodišnje prijatelje sa Seminara, razgovor traje četiri sata, sve dok ga preko zvučnika ne pozovu. Možda je nekom potrebna pomoć u „razrešavanju” nedeljnog gradskog lavirinta, a možda je nekom potreban, kao meni, sagovornik.

19. AVGUST

Počela je radna nedelja, nemilosrdno prekinuta. Dva časa lektorskih vežbi, dva časa predavanja iz jezika, dva iz književnosti. Sve je veoma naporno, ali predavači su najeminentniji slovački naučni radnici, profesori Univerziteta, akademici, tako da niko ne propušta ni jedno predavanje.

U podne posećujem redakciju najstarijeg slovačkog književnog časopisa koji uređuju — mladi ljudi. Najstariji među njima, glavni urednik, ima oko trideset pet godina. Pre aprila morali su tri meseca unapred spremati rukopise — cenzura... Sada (u stvari, to sada je već tada) dovoljno je dva. Ipak, žale se što je dosta teško spremati broj, jer ljudi ne pišu. Takvo je vreme da je književnost nužno zapostavljena, i književnike je povukao vrtlog politike. Doduše, politike u onom boljem smislu, jer u Čehoslovačkoj od januara politizirati značilo je boriti se protiv dvadesetogodišnjih zablude. Prestalo je ono biti „političar iz inata”, kako se izrazio Vaculik na prošlogodišnjem Kongresu književnika. I moj prijatelj je često ponavljao ove Vaculikove reči.

Svi su hteli ono godinama taloženo slobodno da iskažu, a garancija slobodne reči je bila zvanično ukidanje cenzure. Sećam se što mi je pričao jedan prijatelj pesnik: pozove ga Cenzura povodom njegove zbirke pesama. Kaže da reč Bog u pesmi ne sme biti napisana sa velikim B, i otiša šta misli o Bibliji. Zbog tog velikog B ga proglasi potom pripadnikom katoličkog mističizma.

U izlozima crno ukoričena Klementisova Pisma iz tavnice. Već se odlučujem koje ću knjige kupiti. Kupovaću kasnije, mislim, i ne znam da od te kupovine mišta neće biti. 22. avgust ujutro, pred sam odlazak kući, stideći se, u potpuno praznoj knjižari kupujem *Istoriju slovačke književnosti*. Tog dana niko nije mislio na knjige.

20. AVGUST

Sedim u društvu nekoliko pisaca u „Krimu”, kafu koji je sastajalište bratislavskih ljudi od pera, slikara, glumaca. Stariji pesnik, bivši nadrealista, neumomno govori. (Najviše o sebi). Teško je pratiti šta sve kaže. Urednik je jedne izvanredne edicije, *Krug ljubi-*

telja poezije, kojoj tiraž ponekad dostiže i do 15.000 primeraka. Međutim, kaže nijedna knjiga u njegovom izdavačkom preduzeću, naročito knjige pesama, nije rentabilna... Mladi prozni pisac — štampao je do sada dva uspešna romana i uskoro mu izlazi knjiga pripovedaka — priča o svom trećem romanu. Zna već sve, ceo sadržaj. Prijatelj-urednik šaljiivo-skeptično primećuje da će to biti loš roman. Inače, taj mladi pisac nije nigde zaposlen već prima stipendiju (naravno u visini prosečne plate) iz literarnog fonda. I piše. Piše jer mu je to uslov za dalje dobijanje stipendije. Stariji pisci skoro svi dobijaju takve stipendije iz literarnog fonda.

Predveče, rastajem se sa prijateljem urednikom. Naravno, sutra ćemo se sresti... I nismo se sreli...

21. AVGUST — UDAR GROMA

Da sam 20. uveče izašao u grad, makar u bioskop, da nisam ostao u sobi i čitao eseje Natali Sarot, sigurno te tnađične noći ne bi spavao. Stideo sam se, a i sad se stidim: bude me u pet sati, a napolju, pod bratislavskim vedrim nebom, bratislavskim zvezdama i bratislavskim jutarnjim suncem, već čitavih šest sati deinstvuje košmar.

U pet sati — udar groma. Pri prvom pogledu na ulicu počinjem jasnije da shvatam šta se događa. Dakle, ipak... Dakle, ipak... Užas ma licima ljudi postaje već materijalan. Ljudi su kao vezanih čula, teško je u prvom trenutku shvatiti. Posle dolazi ogorčenje. U toj ogorčenoj masi koja vri na ulicama niko ne misli na smrt. A ona je prisutna, od rainog jutra je tu.

Taj dan, 21. avgust 1968, bio je najduži u mom životu. Ne zato što je sporo tekao — svi su izgubili osećanje vremena. Ni sada ne znam tačno šta sam u koje vreme radio. Znam samo da su me probudili u pet, da je Radio-Prag začuo oko sedam, da su sirene urlale dva minuta u dvanaest.

Bili smo u gradu, samo jednom. Koliko dugo i gde sve, ne znamo. No dovoljno da bismo shvatili da prisustvujemo gruboj demonstraciji sile. Dovoljno da shvatimo da onaj narod pruža otpor, otpor koji je nevidljiv, a svuda prisutan. I u tome je otpor kad majka gura kolica sa detetom pored tenka... Herojstvo je i u tome što su nam u internatu spremili ručak kao da se ništa nije desilo.

Već se, negde oko podne, pojavljuju i vanredna izdanja novina. *Kulturni život* pisan je bukvalno u senci tenkova, jer Šturova ulica, gde se nalazila redakcija, ide prema mostu. A sa jedne strane ulice na drugu teško je bilo i proći. Shvatio sam da je uzaludno i tražiti bratislavske prijatelje...

Mislim sada, apsurdno je sve to, apsurdno je i košmaro i sećanje da se sve oko tebe ruši. Da se nešto u tebi srušilo. Ljudi su daleko jedan od drugoga: onaj vojnik koji je sedeo u kamionu na drugoj strani ulice i čitao Stendala bio mi je neshvatljiv. Za tren drukčije misliš o ljudima, bez ikakvih razumskih proveravanja. U trepezariji svi su, i nesvesno, posmatrali Ruskinje koje su plakale.

Prijatelje nisam video.

Noć je bila puna slutnji i neizvesnosti. Neki su odlazili i posle podne, no da li su otišli... Sutradan nam javljaju da nas dva autobusa mogu odvesti na granice, mađarsku i austrijsku. Sutradan smo već bili u Beču. Ali noć je bila gluha, bez šumova, obavijena teškom tamom.

22. AVGUST — POGLED S MOSTA

Ulazimo u autobus sa utiskom da bežimo. Autobus se već, zaobilazeći tenkove, penje na most. Prvi put se — posle bola, strave, neizvesnosti — javlja tuga. Istinska tuga. I plačemo, posmatramo Bratislavu sa zadnjih sedišta autobusa, Univerzitet sa Halupkinim stihom, Univerzitet sa svitlilim ubijene devojke, tenkove, kamione, vojnike, tenkove. I ubrzo sve to nestaje, a dugo se još vidi Bratislava, čisto bratislavsko nebo koje trepti.